

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.6>

Volume 9/1

2025 p. 98-124

İMÂMET NAZARİYESİNİN KUMMÎ TEFSİRİNE ETKİSİ¹

THE INFLUENCE OF IMAMATE THEORY ON THE TAFSİR AL-QUMMI

Fuat ADMIŞ*

ÖZ

Şîi-Ahbârî anlayışla kaleme alınan Kummî tefsirinde Kur'ân âyetleri, imâmet nazariyesi bağlamında² yorumlanmış; hilâfet, vasiyyet, velâyet, ismet, rec'at, kıyâm, ehl-i beyt gibi Şîa'nın temel inanç esaslarından olan kavramlar bu nazariye etrafında anlamlar kazanmıştır. İmâmetin ve bu makama gelecek olan imamların nas ile açıklandığı, ilk iki imam olan Hz. Peygamber ile Hz. Ali'den sonra buraya geçecek olan on bir imamın Allah tarafından belirlendiği, İslâm ümmetinin idaresi için böyle bir kuruma kesin olarak ihtiyaç duyulduğu Kummî tefsirinde ispatlanmaya çalışılan ana hususlardır.

Bu eserde imâmet nazariyesinin ispatına odaklanıldığından birçok âyet bu bağlamda değerlendirilmiş ve ona göre rivâyetler aktarılmıştır. Makalede, Şîi-Ahbârî ekolün benimsediği imâmet nazariyesinin Kummî tefsirindeki etkileri ele alınarak imâmet ile ilgili yapılan yorumlar incelenmiş, böylelikle imâmet tasavvuru aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kummî, İmâmet, Şîa, Ahbârî Ekol.*

ABSTRACT

In the Qummî Tafsîr, written with the Shiite-Ahbarî understanding, the Quranic verses were interpreted in the context of the theory of imamate; concepts such as hilafet, vasiyyet, velâyet, ismet, raj'at, qiyam, ahl al-bayt, which are among the basic principles of Shia belief, gained meanings around this theory. The main issues that are tried to be proven in the Qummî Tafsîr are that the imamate and the imams who will come to this position are explained in the text, that the eleven imams who will

¹ Bu çalışma, 2020 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış olduğum “*Kummî Tefsirinde İmâmet Anlayışı*” adlı Yüksek Lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD, E-mail: Fuat3247@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6110-9921, Diyarbakır, Türkiye.

² Fuat Admış, *Kummî Tefsirinde İmâmet Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 73-75.

come to this position after the first two imams, the Prophet Mohammed and Hazrat Ali, were determined by Allah, and that such an institution was definitely needed for the administration of the Islamic Ummah.

Since this work focuses on proving the theory of imamate, many verses have been evaluated in this context and narrations have been conveyed accordingly. In this article, the effects of the theory of imamate adopted by the Shiite-Ahbari school on the Qummî Tafsîr were discussed and the comments made on imamate were examined, thus an attempt was made to shed light on the concept of imamate.

Keywords: *Tafsir, Qummî, Imamate, Shi'a, Akhbari School.*

Giriş

Şîa mezhebi, tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuş ve geniş bir takipçi kitlesine ulaşmıştır. Akademi dünyasında bu mezhep hakkında muhtelif çalışmalar yapılmış, birbirinden farklı birçok sonuca ulaşılmıştır. Doğru sonuca ulaşmak ancak o mezhebin kendi kaynaklarına müracaat etmekle mümkün olacaktır. Bu düşünceden hareketle Türkiye’de yapılan doktora tezlerinden bazıları şunlardır: Adem Arıkan: “*Büyük Selçuklular Döneminde Şia*”, Nezir Maviş: “*İmamet Doktrininin Şia-İmamiyye İnançlarının Şekillenmesindeki Etkisi*”, Metin Çetin: “*Kur’an Bütünlüğünde A’râf Sûresinin Konulu Tefsiri (Ehl-İ Sünnet Ve Şia Arasında Karşılaştırmalı)*”, Sabahattin Gümüş: “*İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî Ve Usûlî Yorumu*”³, Mahmut Acar: “*Ehl-İ Sünnet, Şia Ve Mu’tezile’ye Göre Peygamberlerin İsmeti*”, Recep Turan “*Tefsir usûlünde Ehl-i Sünnet – Şia farklılaşması*”⁴.

Konumuzla ilgili yapılan diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: Hasan Onat’ın “*Şîî İmâmet Nazariyesi*” adlı makalesi, Mehmet Yusuf Yağır’ın “*İlk Üç Sûredeki Bazı Ayetler Bağlamında Müfessir Kummî’nin Şîî Eksenli Yorumları*” adlı makalesi, İlyas Şanlı’nın yine makale olarak hazırladığı “*Kummî ve Tûsî Tefsirlerinde Hilâfet Meselesi*”, Tehran Nuriyev’in “*Şîa ve Ehl-i Sünnet’e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde)*” isimli makalesi. Kummî tefsirinin diğer Şîî tefsirler arasındaki statüsünü belirlemek, Kummî’nin veya tefsirini elden geçiren/tashih eden Ahbârî eğilimli talebelerinin imâmet konusundaki detaylı görüşleri ile imâmet teorisinin âyetleri yorumlamalarındaki etkisini tespit etmek; en önemlisi de yapılan âyet tefsirlerinde doğrudan imâmetle ilgili olanları ortaya çıkarmak gibi hedefleri olan çalışmamız bu yönleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Sair çalışmaların imâmet harici yorumları/konuları da içermesi bu makaleyi sadece imâmet nazariyesinin tefsir üzerindeki etki ve sonucuna odaklanmayı sağlamıştır.

³ Şîa’nın Usûlî ve Ahbârî ekollerinin İmâmet çerçevesindeki âyet yorumlama metotları için bkz.: Sabahattin Gümüş, *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

⁴ Sünnî ve Şîî iki mezhebin tefsir usûlü konularına yaklaşımlarının farklılaşması hakkında bkz.: Recep Turan, *Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet ve Şia Mukayesesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022).

Şîa'nın oluşumunda yaşadığı kaygılar, mezhepler arası çatışmalar, yüzleştiği sosyo-politik gelişmeler, kelâmî tartışmalar, diğer mezheplerin kabul ettiği hadis birikimleri gibi etkenler Şîi tefsir literatürünün rivâyet kültürüne şekil veren önemli faktörlerden olmuştur. Çalışmamıza konu ettiğimiz Kummî'nin Şîa/İsnâaşeriyye'nin iki ana damarı olan Ahbâriyye ile Usûliyye ekollerindeki yeri doğru anlaşılmalıdır. Zira bu iki ekolün rivâyetlere yaklaşımı ile bu konudaki metodolojileri arasında ciddi farklılıklar vardır.

Şîa'nın İmâmiyye⁵/İsnâaşeriyye⁶/Ahbârîyye koluna mensup olan Kummî, tefsirinde yaptığı açıklamalarla savunduğu inanç ve görüşleri açıkça ortaya koymaktadır. Eserinde özellikle imamet ve imametın unsurlarına değinen Kummî, âyetleri kendi görüşleri ekseninde yaptığı değerlendirmelere tabi tutmuştur. Görüşlerine dayanak kılması amacıyla muhtelif rivâyetleri de eserine dâhil etmiştir.

Tefsirinin tümüyle kendisine ait olup olmadığı tartışma konusu olmuşsa da⁷ rivâyetlerin kendisine nispet edilerek aktarılması en azından Şîi/Ahbârî düşüncüyü yansıtmaya açısından önemlidir. Diğer yandan tefsirde görülen tevil, teşbih ve kimi batınî yorumların aşırılığı eserin tek elden çıktığına dair itimadı azalttığı söylenebilecektir. Kummî tefsirinde yapılan yorumların genelini, son tahlilde imamet ya da imamet unsurlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu minvalde yapılan tefsirlerin tümü çalışmaya dâhil edilemeyeceğinden bunlardan konumuz ve belirlediğimiz başlıklarla doğrudan ilişkili olanlar alınmıştır.

1. KUMMÎ VE TEFSİRİ

Ali b. İbrâhim b. Hişam Ebu'l-Hasan el-Kummî, döneminin önde gelen Şîi râvîlerinden biri olup birçok hadis ulemâsının kendisinden rivâyetler naklettiği bir âlimdir. Kummî'nin babası, İbrâhim b. Hişam b. Halil el-Kummî olup künyesi Ebu İshak'tır. Aslen Kum'lu olduğu için "Kummî" nisbesiyle anılmıştır. İmam Askerî'nin (ö. 260/874)⁸

⁵ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve onun soyundan gelecek olan on bir evladını, Allah'ın emri, Resulullah'ın tayini ile meşrû imam kabul eden görüşe İmâmiyye denmektedir. İmâmiyye, masum olan on iki imama inanmayı dinin rükünlerinden sayar. Detay için bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984), 18; Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz (İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2016), 189.

⁶ İsnâaşeriyye'de imamların sayısı genel kabule göre on iki olsa da bu konuda şîi gruplar arasında tam bir ittifak yoktur. Genel görüşe bakıldığında İmâmiyye'nin inancına göre Hz. Ali'den sonra sırasıyla şu imamlar gelmiştir: Hasan b. Ali (Müctebâ), Hüseyin b. Ali (Seyyidüş-şühedâ), Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin), Muhammed b. Ali (Bâkır), Cafer b. Muhammed (Sâdık), Musa b. Cafer (Kâzım), Ali b. Musa (Rızâ), Muhammed b. Ali (Takî), Ali b. Muhammed (Nakî), Hasan b. Ali (Askerî), Mehdi b. Hasan (İmâm-ı Asr). Bkz.: Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, 191; Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 160-174.

⁷ Muhammed Hadi Ma'rife, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn fi sevbihi'l-kaşib* (Meşhed: el-Câmi'atü'r-Radaviyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2004), 2/784-786; Seyyid Muhammed Ali Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm* (Tahran: Vizaratu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1954), 329-331; İhsan Emin, *et-Tefsir bi'l-me'sur ve tatvîruhu inde's-Şîati* (Beyrut: Dârü'l-Hâdi, 2000), 404-406; Hüseyin Zamur, *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*, ed. Ömer Çelik (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 80-81.

⁸ Askerî lakabıyla anılan İmam Hasan İbn-i Ali, onuncu imamın oğludur. Hicrî 232. yılda doğup h. 260. yılda vefat etmiştir. Devrinde gördüğü baskılardan dolayı uzun yıllar boyunca takiyye ile yaşadı. İmam Askerî Şîa mezhebine beklenen Mehdi'nin babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamid Algar, "Hasan el-Askerî, Hasan b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/289.

akranı⁹ olan Kummî'nin nerede ve ne zaman doğduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber künyesine istinaden Kum'da doğduğu söylenebilir. Ölüm tarihi de kesin olarak tespit edilememiş olmakla birlikte bazı araştırmacılar hicrî 329/941'de vefat etmiş olabileceğini kaydetmektedirler.¹⁰

Eğitimi öncelikle, tefsirini de yazmasına vesile olan babası İbrahim b. Haşim'den almış olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹ Keza Kummî'nin, Yûnus b. Abdurrahman adındaki âlimden ders aldığını da görmekteyiz. Soyunun bir yönüyle Kûfe'ye dayandığı söylenen Kummî'nin, belli bir ilmî birikime sahip olduktan sonra Kûfeli hocalardan öğrendiği hadisleri İran'ın Kum şehrinde yaydığı anlaşılmaktadır.¹²

İlmî kişiliğiyle bilinen Kummî tarihçi, müfessir ve fakîh olarak bilinir.¹³ Ayrıca hadis alanında otoriter olan Kummî, sika ve hasenü'l-hal olarak kabul edilir.¹⁴ Şiîlerin en önemli hadis kaynaklarından biri olarak kabul edilen “*el-Kâfi*” adlı eserin müellifi Muhammed b. Yakub el-Kuleynî'nin (ö. 328/940) Kummî'nin öğrencisi olması¹⁵ ve ondan çok sayıda hadis rivâyet etmesi¹⁶ Kummî'nin hadis alanındaki yetkinliğine delalet etmektedir. Necâşî, Kummî'nin hadis ilminde sika/güvenilir oluşundan, görüş ve mezhebinin doğruluğundan bahseder. Yine birçok kitap tasnif ettiğini ve ömrünün sonlarına doğru görme duyusunu kaybettiğini nakleder.¹⁷ Bunun yanı sıra birçok muhakkik, Kummî'nin güvenilir olduğunu dile getirmiştir. Örneğin Tabâtabâî (ö. 1401/1981) onun hakkında şöyle demiştir: “Doğrusu Ebu'l-Hasan el-Kummî, sikadır. Hadisleri çeşitli vecihlerde inceler ve onlardan sahih olanları alır.” “*El-müstedrek ala's-sahîhayn*” eserinin müellifi Nisâbü'rî (ö. 405/1014) de onun güvenilirliği hakkında şu sözleri sarf etmiştir: “Çağımızın önde gelenleri derler ki, Kum şehrinde Kûfî'lerin hadislerini ilk neşreden odur.”¹⁸ Bu neşir faaliyeti, ancak o dönemde yaşayan topluluklar tarafından kabul edilmekle başarıya ulaşabilirdi. Buna binaen Kummî'nin bu neşir faaliyeti, nakil yoluyla olmaktan ziyade davranış, tutum ve güvenilirlik vesilesiyle başarıyla sonuçlanmıştı. Zira insanlar arasında muteber sayılacak bir konumdaydı.

Ali b. İbrahim el-Kummî, Şiî-Ahbârî gelenekte önemli bir yere sahiptir. O başta tefsir alanında olmak üzere kendisinden sonrakiler üzerinde önemli ölçüde iz bırakmıştır.

⁹ İhsan Emin, *et-Tefsîr bi'l-me'sur ve tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye* (Beyrut, 2000), 404.

¹⁰ Muhammed Hadi Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbihi'l-kaşib* (Meşhed: Camiatü'r-Ridaviyye li'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 1997), 2/325.

¹¹ Ebu'l-Abbâs Ahmed Necâşî, *Ricalü'n-Necâşî: Ehadu'l-usûli'r-ricaliyye*, thk. Muhammed Cevad Naini (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1988), 260; Ebu'l-Ferec Muhammed ibn İshak İbn Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut, 1978), 266.

¹² Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Bâbu'l-Murâd, 2018), 1/5.

¹³ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1983), 349.

¹⁴ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbihi'l-kaşib*, 2/325.

¹⁵ Aslan Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsîr Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 68.

¹⁶ Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*, 329.

¹⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, thk. Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî (Kâzimiyye: Mektebetü'l-Haşd eş-Şa'bi, 2017), 1/5.

¹⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2017, 1/5.

Nitekim zikredildiği üzere kendisi Kütüb-i Erbaa' müelliflerinden Muhammed İbn Yakub el-Kuleynî'nin hocalarındandır. Muhammed b. Ali b. Mâcîlûyeh el-Kummî de onun bilinen öğrencileridir. Aynı zamanda Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) hocalarındandır. Nitekim Şeyh Sadûk, "*Men Lâ Yehduruhu'l-Fakîh*" adlı eserinde kendisinden rivâyette bulunmuştur.¹⁹

Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî'ye atfedilen tefsiri "*Tefsiru'l-Kummî*" olarak isimlendirilmiştir. Tefsire ayrıntılı bir şekilde bakıldığında bu eserin genel olarak Kummî ve Ebû'l-Cârud'tan²⁰ yapılan rivâyetlerle tedvin edildiği anlaşılmaktadır. Bu tedvinin, Kummî'nin öğrencileri tarafından yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Zira tefsirde "Ali b. İbrahim hazretleri bu konuda hakkında şöyle dedi", "Ebû'l-Cârud şöyle dedi" gibi kullanımlara sık sık yer verilmiştir. Böylelikle bu tefsirin, çoğunlukla Kummî ve Ebû'l-Cârud'tan alınan yorum ve rivâyetlerden derlenen bir eser olduğu görülmektedir. Eserin ilk olarak ne zaman yazıldığı ya da derlendiğine dair net bir bilgiye rastlanılamamıştır. Doğrusu tefsirin ravisi Ebû'l-Fazl Abbâs b. Muhammed b. Musa b. Ca'fer hakkında bilgilere ulaşılamaması ve rivâyetlerin büyük ölçüde Ebu'l-Cârud'tan aktarılması tefsirin gerçekte Kummî'ye ait olup olmadığı tartışmasını²¹ doğurmaktadır.

Güncel haliyle iki farklı baskıdan oluşan bu tefsirden ilki hicrî 1387 miladî 1967 yılında Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî tarafından tashih edilip Necef Matbaası tarafından basılan ve iki ciltten oluşan eserdir. İkincisi ise hicrî 1438, miladî 2017 yılında Seyyid Muhammed Bâkır el-Muvahhid el-Ebtahî el-İsfahânî'nin gözetiminde, İmam el-Mehdî Müessesesi'nin tahkikiyle hazırlanan ve üç ciltten müteşekkil olan eserdir.

Tefsir mukaddimesinde dua ve salavatlara yer verilmiş, Kur'ân'ın yüceliğine dair rivâyetler aktarılmış, Hz. Ali'den aktarılan rivâyetlerle Kur'ân'ın anlaşılmasının önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kur'ân'ın gerçek anlamda anlaşılabilmesinin Hz. Ali ve imamların takip edilmesiyle mümkün olacağı belirtilmektedir.²² Keza bu bölümde nasihmensuh, muhkem-müteşabih, âm-hâs, takdim-te'hir, muharref konuları; inkârcılar, Cehmiyye, Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye vd. mezhepler ile mut'a, rec'at gibi konuları inkâr edenlerin aleyhinde olan cevapları; Ali ve imamları doğrudan muhatap alan ve onların faziletlerine dair bilgiler içeren; Kâim'in zuhuru, rec'atın varlığı hakkında haber veren âyetler ve yorumlar aktarılmıştır.

Mukaddime kısmında aktardığı rivâyetler, sunduğu bilgiler ve yaptığı yorumlarıyla Kummî'nin, Ahbârî öğretilere bağlı kaldığı anlaşılabilir. Kummî tefsiri, çoğunlukla rivâyetlerden/ahbârdan müteşekkil olduğundan rivâyet tefsiri olarak kabul

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali Tûsî, *Ricâlu't-Tûsî*, thk. Cevâdu'l-Kayyûmî İsfahânî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2009), 439.

²⁰ İmâmet konusundaki görüşleriyle Zeydî düşüncesinin şekillenmesine katkı sağlayanlardan biri olan Ebû'l-Cârud Ziyâd b. Münzir el-Hemedânî (ö. 150/767) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Gökâl, "*Zeydiyye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/328-331.

²¹ Emin, *et-Tefsir bi'l-me'sur ve tatvîruhu inde's-Şîati*, 406; Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*, 405-407.

²² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/18-23.

edilmelidir. Diğer yandan müellifin yer yer kendi görüşlerine de yer vermesi, eserin bir yönüyle dirâyet tefsiri de sayılabileceğini göstermektedir.

Tefsirin mukaddimesinde Kur'ân'ın muhtevası ve tefsir usûlü ile ilgili doğrudan Kummî'ye izafe edilen şu hususlar yer almaktadır: Kur'ân'da nâsih-mensûh, muhkem-müteşabih, âm-hâs, takdim-te'hir, münkatı'-ma'tuf, sebab-i nüzûl vd. konular; tahrif edilen harf veya kelimeler²³, Allah'ın indirdiğine aykırı olup sonradan eklenen âyetler/ibareler, lafzın umûmî mananın husûsî ya da lafzın hususî mananın umûmî olduğu, te'villeri farklı yerde ya da bizzat kendisiyle beraber olan âyetler; ruhsat içeren hükümler; inkârcılar, zındıklar, putperestler, Seneviyye, Cehmiyye, Dehriyye, Mecûsî, Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye, kıyamet günü sonrasında cezayı inkâr eden bazı müslümanlar, Mi'rac, İsrâ, cennet, cehennem, mut'a, rec'at gibi konuları inkâr edenler, Allah'ın sıfatları hakkında şüpheye düşenlere karşı verilen reddiyeler; Allah'ın, emiru'l-mü'minin ve imamlar ile doğrudan muhatap olduğunu ve onların faziletlerini ihtiva eden, Kâim ile rec'atin hak oluşuna ve Allah'ın, imamlara vereceği desteği vadetmesine dair nâzil olan âyetler; İslam şeriatinin hükümleri, peygamberlerin doğumları, hayatı, şariatları, ümmetleri hakkında verilen bilgiler, muhtelif kıssalar zikredilmektedir.²⁴

Kummî tefsirinde takip edilen üç metot göze çarpar. O, öncelikle ayetleri ayet ile sonra Hz. Peygamber'in hadisleri ile sonunda da imamlardan aktarılan rivayetler ile tefsir etmektedir. Bunların yanı sıra Kummî'nin bazı âyetlerin tefsirinde kendi görüşlerini ifade ettiğini de görmekteyiz. Kummî, muhkem olarak nitelediği âyetler hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sıradaki âyetlere geçmektedir.²⁵ Bununla beraber bazı âyetlerin tefsirini çok kısa sayılabilecek açıklamalarla yapmış²⁶, surê ve âyetlerin mekkî-medenî oluşlarına dair hemen hemen hiç bilgi vermemiş, sebab-i nüzul rivayetlerine ise pek az değinmiştir. Yer yer bazı âyetler hakkında hiçbir açıklama ve yorum yapılmadan geçtiği de olmuştur.²⁷

Âyetleri tefsir ederken Kummî'nin en sık kullandığı yöntemlerden birisi de âyetlerde geçen kelimelerin arasına parantez açarak eklemelerde bulunmasıdır. Söz gelimi İsrâ sûresinin 4, 5, 6 ve 7. âyetlerini bu yöntemle şu şekilde tefsir etmiştir: "*Siz -yani falan,*

²³ Kummî tefsirinde Kur'ân âyetlerinin tahrif edildiğine dair söylemler bulunmaktadır. Söz gelimi Âl-i İmân 3/110. Âyeti olan "*Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği yayar, kötülüğü önlersiniz, çünkü Allah'a inanırsınız.*" ifadelerinin tahrif edildiği iddia edilir. Şöyle ki aktarılan rivayete göre bir gün Ebû Abdullah, bu âyeti okuyan birine "Emiru'l-mü'minin ile onun iki oğlu Hasan ve Hüseyin'i katleden bir topluluk mu en hayırlı ümmet olacak?" demiş, âyeti okuyan kişi kendisine "Ya nasıl inmiş ola ki bu âyet, ey Resulullah'ın evladı?" diye sorunca Ebû Abdullah tarafından "*Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı imamlarsınız.*" şeklinde indi bu âyet." cevabını almıştır. Rivayetin geçtiği yer için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/30. Diğer tahrif söylemi örnekleri için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/967. Netice itibarıyla, Allah'ın indirdiğine muhalif olup aslında farklı olan âyetlerin şu anki mushafta mevcut olduğu ileri sürülmüştür.

²⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 24-50.

²⁵ Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/233, 283, 285, 307; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/430, 448, 450; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/894.

²⁶ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/335; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/961, 1059, 1061.

²⁷ Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/80; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/541, 543, 546; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/447, 546, 641, 643.

falan²⁸ ve ikisinin arkadaşları- *ülkede iki kere bozgunculuk* -yani emiru'l-mü'minin ile ilgili olan ahdi bozacak- *yapacak ve -hilafeti ondan (Ali'den) alarak- açık zorbalıklar edeceksiniz. Onlardan birincisinin vâdesi gelince* -Cemel vak'ası kastediliyor-, *kuvvet ve şiddet sahibi olan kullarımızı -Ali ve ashabı- sizin üzerinize musallat ettik de onlar sizi yakalayabilmek -öldürmek- için evlerin aralarına bile girerek her tarafı didik didik edip araştırdılar. Bu, yerine getirilmesi gereken bir vaad idi. Sonra o istilacılara karşı -ehl-i beyt düşmanı Ümeyyeoğulları kastediliyor- size galibiyet ve zafer verdik, servet ve oğullarla -Hasan, Hüseyin ve Ali oğullarıyla- kuvvetlendirdik, sayınızı daha da çoğalttık. İyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, onu da kendi aleyhinize işlemiş olursunuz. Derken sonraki taşkınlığınızın vâdesi gelince, kederinizden suratlarınız asılsın -simsiyah olsun-, daha önce -Resulullah, emiru'l-mü'minin Ali ve ashabının- girdikleri gibi yine mescide girsinler ve istila ettikleri yeri mahvedip dursunlar diye başınıza yine düşmanlarımızı -Kâim ve arkadaşlarını kastediyor- musallat ederiz.*"²⁹

Kummî tefsirinde göze çarpan en önemli hususlardan biri de batınî yorumlara çok fazla yer verilmiş olmasıdır. Nitekim hiçbir karine yokken Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinin ve bu âyetlerde geçen kavramların Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan ve evlatlarına, onların hilafet sahibi ve imam oluşlarına; ehl-i beyte düşmanlık besleyip haklarını gasp ettiğini iddia ettikleri ilk üç halife ve diğer sahabilere, Ümeyyeoğullarının küfür ve dalalet üzerinde olduklarına işaret ettiği birçok yerde ifade edilmiştir.

Kummî tefsirinde geçen rivâyetler/ahbâr ve âyetlere getirilen yorumların referansları için muhtelif kaynaklar belirtilmiştir. Bu kaynakların ekseriyeti Kummî tefsirinden sonra kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bunlar, eserin dipnotlar bölümüne sonradan eklenmiştir. Kummî'nin, âyetleri tefsir ederken her şeyden önce Hz. Peygamber'in hadisleri ile Hz. Ali ve diğer imamın sözlerine dayandığı görülmektedir. Bunlar aktarılırken dayanak olmaları ve ahbârı pekiştirmeleri açısından esere sonradan eklenen bazı kaynaklar belirtilmiştir. Söz gelimi "*Bihâru'l-Envâr*"³⁰, "*el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'ân*"³¹, "*Tefsiru Nûri's-sekaleyn*"³² adlı eserler bunlar arasındadır. Bu kaynakların yanı sıra "*Te'vilu'l-âyât*"³³, "*Tefsiru'l-Ayyâşi*", "*Müstedrekü'l-vesâil*", "*Ğâyetü'l-meram*", "*el-îkazu fî'l-Hece'ati bi'l-burhâni 'ala'r-Ric'ati*", "*Mecma'ul-Bahreyn*", "*Lisânu'l-Arab*", "*İsbâtü'l-Hüdâ*", "*el-mevâki*", "*Sevâbu'l-a'mâl*", "*Hiletu'l-ebraz*", "*Tefsiru's-seyyârî*", "*el-*

²⁸ Buradaki "falan" ifadelerinden ilk üç halifeden birilerini kastetmektedir.

²⁹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/577.

³⁰ Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (ö. 1110/1698) Şîi-İmâmî rivâyetlerin tamamını içine alacak tarzda hazırladığı Arapça derleme eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Öz, "*Bihâru'l-Envâr*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/139-141.

³¹ *Tefsiru'l-Burhan* olarak da bilinen bu eser Seyyid Haşim el-Bahrânî (ö. 1107/1695) tarafından Şîi/Ahbârî metotla yazılmış tefsirlerdendir.

³² 12. yüzyılın başlarında yaşayan Şîi bilgin Abdulali el-Huveyzî tarafından kaleme alınan bir hadis eseri olarak bilinmektedir.

³³ Tam ismi "*Te'vil'ül-Ayat'iz-Zâhirati fi Fedâilil-itrati et-Tâhirati*" olan bu eser Şerafeddin en-Neceffî tarafından yazılan Şîi bir tefsir sayılmaktadır.

*Kâfi*³⁴ eserlerinin de dipnotlarda belirtildiği, dolayısıyla kaynak olarak gösterildiği görülmektedir.

Bu eserde âyetler tefsir edilirken farklı kanallardan birçok rivâyet aktarılmıştır. Bunlardan bazılarının Hz. Peygamber'in sözleri olduğu ifade edilmiştir. Esere dâhil edilen bu hadis rivâyetlerinin kaynakları ve senetleri hakkında ekseriyetle bilgi verilmemiştir. Kaynakları belirtilen hadislerin ise genel olarak "*Bihâru'l-Envâr*", "*el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'ân*", "*Tefsiru Nûri's-sekaleyn*" adlı eserlerde geçtiği belirtilmektedir. Başvurulan bu eserlerin ekseriyetle Kummî'den çok sonraları kaleme alındığı açıktır. Muhakkik ve musahhihlerinin bu kaynakları esere sonradan dâhil ettikleri anlaşılmaktadır. Kummî'nin rivâyet ve yorumlarının dayandığı kaynakları göstermek ya da düşüncelerinin doğruluğunu pekiştirmek amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Âyetlerin tefsirinde itimad edilen diğer rivâyetler ise on iki imamın sözlerinden meydana gelmektedir. Eser incelendiğinde kendilerinden en çok rivâyet aktarılan imamların Ebû Cafer Muhammed Bâkır ile Ebû Abdullah Cafer es-Sâdık olduğu görülecektir. Diğerleri ise başta Hz. Ali olmak üzere, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin, Musa el-Kâzım b. Cafer, Rızâ Ebu'l-Hasan olduğu görülmektedir³⁵ ki bu isimler de İsnâaşeriyye mezhebinin kabul ettiği on iki imamdan altısıdır. Kalan dört imamdan rivâyetler aktarılmışsa da bunların azınlıkta olduğu görülecektir.

Kummî tefsirinde bu ravilerin rivâyetleri kimi yerde senetleriyle birlikte nakledilmiş kimi yerde ise senetleri belirtilmeksizin sadece imamların isimleri zikredilerek aktarılmıştır. Kimi yerde de "kâle's-sâdikîn/sâdiklar dedi ki" ifadesi kullanılarak rivâyetler zikredilmiş ancak "sâdiklar"ın kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Kummî, yaptığı alıntılarının bazılarını da "kâle ebî/ babam bu konuda şöyle dedi" diyerek aktarmış, bunun dışında bir kaynak ya da ravi ismi belirtmemiştir.

³⁴ Şîa mezhebi tarafından itibar edilen dört hadis kitabının ilki ve en önemlisi kabul edilen bu eserin tam adı "*el-Kâfi fî 'ilmi'd-dîn*"dir. Müellif, mukaddimesinde Hz. Peygamber'in ümmetine Allah'ın kitabı ile Ali b. Ebû Tâlib'i vasî olarak bıraktığını, imama itaat etmenin müslümanlara vazife olduğunu, dinî ilimlerin sadık imamlardan öğrenilebileceğini belirtmekte, Allah'ın emirlerine ve Resûl-i Ekrem'in sünnetine uygun yaşamayı temin için bu kitabı kaleme aldığını belirtmektedir. Yirmi (veya otuz) yılda yazıldığı, 16.000 civarında hadis ihtiva ettiği belirtilen eserin iki ciltten oluşan, inançla ilgili el-Uşûl mine'l-Kâfi adlı birinci bölümü "el-akl ve'l-cehl, fazlû'l-ilm, tevâhîd, el-hüccce, el-îmân ve'l-küfr, ed-duâ, fazlû (azametü)'l-Kur'ân ve el-aşere (el-muâşere)" adıyla sekiz bölüme ayrılmıştır. Bkz.: M. Cemal Sofuoğlu, "el-Kâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/148.

³⁵ Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/124-152, 2/29-38, 3/44, 56, 94.

2. KUMMÎ TEFSİRİNDE ÂYETLERİN İMÂMET NAZARİYESİ ÇERÇEVESİNDE YORUMLANMASI

2.1. İmâm ve İmâmet Kavramlarının Tespiti

İmâm kavramı “kendisine uyulan kimse” anlamına gelmektedir.³⁶ İnsanların başında bulunan ve toplumun fertlerine yön gösteren kişiler imam diye anılmıştır. İmamın yönlendirip idare ettiği toplum ise ümmet adını almıştır. Dolayısıyla ümmetin idaresini üzerine alan kişiye “imam”, imamın üstlendiği göreve ise “imâmet” denilmiştir.

Hız. Peygamber’den sonra İslâm toplumunun idaresini üstlenen kişinin en yüksek görev ve makamını ifade eden imâmet kavramı kelâm, fıkıh ve tarih alanlarında farklı şekillerde ele alınmıştır. Kelâm ve fıkıh âlimleri, siyasî alanla ilgili görüşlerini çoğunlukla “imâmet” başlığı altında ele almışlardır. Tarihçiler ise ilk halife Hz. Ebû Bekir’den başlayıp Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam eden siyâsî ve dinî otoriteyi “hilâfet” kavramı ile ifade etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre İmâmet ifadesi daha çok devlet başkanlığını, hilâfet ise fiilî yetkiyi karşılamaktadır.³⁷

Şîi anlayışta imâmet nazariyesi hilâfet kavramını da kapsamaktadır. Zira Şîa’ya göre imâmet sadece dünyevî otorite yönüyle değil hem cismanî hem ruhanî yetkiler bakımından nübüvvetin devamı olan bir kurumu ifade etmektedir.³⁸ Binaenaleyh imâmet yetkisi nas ile tayin edilir. Bu kurama göre din, bunu inkâr etmenin esas itibarıyla Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberlik iddiasını inkâr etmekle eşdeğer olduğunu hükme bağlamıştır. Bunun sonucunda imâmetin ilâhî mahiyetini inkâr etme durumu ortaya çıkar ve dolayısıyla onu inkâr eden kişi kâfir sayılır.³⁹

Şîi tanıma göre göre imâmet “Bir şahsın insanların din ve dünya ile alakalı bütün işlerinin yönetimini üstlenmesidir.”⁴⁰ Nitekim Şîi Bağdat ekolü imâmeti, Hz. Peygamber’in teşri alanındaki halefin makamı ve insan toplumu üzerindeki genel liderliği çerçevesinde ele alır.⁴¹ Şîi anlayışta imâmet, peygamberlerin makamının devamı olup hükümlerin uygulanması, cezâların belirlenmesi, şeriatın muhafazası ve toplumun idare edildiği otoritedir.⁴² İmâmet makamındaki imamın hem dinî hem siyâsî alanlarda bunun gibi

³⁶ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kahire: Dârü’l-Me’arif, 2016), 1/133.

³⁷ Mustafa Öz - Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201.

³⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdurrahman İbn Kubbe, *el-İnsâf*, thk. Ali Ekber Ğıfârî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1979), 134.

³⁹ Konu hakkındaki görüşler için bkz.: Muhammed Hâdî Furkânî, “Bâzhâniye İmâmet Der Endîşeye Nevbahtiyân ve Mu’teziliyâne Şîaşode Bâ Tekid Ber Ârâye İbn Kubbe Râzî”, *Pejûheşîye İmâmet Pejûhî* 10/2 (2021), 95; Hüseyin Zamur, *Şîi Teopolitiğin Tefsire Yansımaları -İlk Üç Halife Bağlamında-*, ed. Abdullah Temizkan (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 34-47.

⁴⁰ Muhammed Hüseyin Faryâb, *Ma’nâ ve Çîstiye İmâmet Der Kur’an, Sünnet ve Âsâr-ı Mütekellimân* (Kum: Müessese-i Âmûzeşî ve Pejûheşîye İmâm Humeynî, 2012), 396.

⁴¹ Seyyid Muhammed Âlemî, “Berresîye Tarife İmâmet Der Medrese-i Bağdât”, *Fasılname-i İmâmet Pejûhî* 4/4 (2014), 40.

⁴² Muhammed b. Muhammed Müfid, *Evâilü’l-makâlât* (Kum: Kangareh Şeyh Müfid, 1992), 65.

birtakım görevleri vardır. İnsanlar arası ilişkileri düzene sokmak, var olan ihtilafları çözmek, toplumun birliğini sağlamak da bu görevlerden bazısıdır.⁴³

Şîi tefsirlerde imâmet nazariyesinde başat rol oynayan imamlardan sıkça bahsedilmektedir. Özellikle rivayet ekolünü benimseyen Ahbârî temelli tefsirlerde bu durum oldukça barizdir. Âyetlerde geçen bazı ibarelerin imam-eimme/imamlar kavramlarıyla açıklanması metodu Kummî tefsirinde de hâkimdir. Bu metod, tefsirdeki âyet yorumlarına ciddi ölçüde yansımıştır.

Kummî tefsirindeki âyet yorumlarına etki eden bu anlayış, on iki imamın tespiti ile imâmet mevkisine lâyük olanların bizzat imamlar olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle imâm-eimme/imamlar ifadelerinin âyet tefsirlerinde geçtiği yerlere değinmek makalenin amacını ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

2.2. Kummî Tefsirinde İmâmet Hakkı

Kummî'nin tefsirinde imâmet nazariyesinin ispatına odaklanıldığından birçok âyet bu bağlamda değerlendirilmiş, amaca uygun gelen rivâyetler bolca aktarılmıştır. Kummî tefsirinde, imâmet ve imâmetin gerçek sahipleri olan imamlar ile ilişkilendirilen âyetler ve bu âyetlerin tefsirleri konunun anlaşılmasını sağlayacaktır. Kummî tefsirinde imametle ilişkilendirilen âyetler oldukça çoktur. Bu nedenle konuyla ilgili örnekleri vermek yerinde olacaktır.

Söz gelimi Fatiha sûresinin 6. âyetinde geçen *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “Bizi doğru yola ilet!” ifadesindeki “sırat ve müstakim” kelimelerinden “imamın bilgisi”nin ya da “emiru’l-mü’minin olan Hz. Ali ve onun bilgisi”nin kastedildiği iddia edilmiştir.⁴⁴ Aynı sûrenin 7. âyetinde geçen *الصَّالِّينَ* “*dâllin/dalâlete sâpmışların*” ifadesinin de “imam hakkında şüpheye düşenler” anlamına geldiği söylenmiştir.⁴⁵ Sair Sünnî veya Şîi tefsirlerde ise bu iki kavramdan “Allah’a giden yol”⁴⁶, “Kur’ân veya iman”⁴⁷, “İslam”⁴⁸, “mü’minlerin girdiği hak yol”⁴⁹ anlamları kastedilmektedir.

Mukatta’ harfleriyle başlayan Bakara sûresindeki “elif lâm mim” harflerinin Hz. Peygamber ile İmam Ali’ye işaret ettiği vurgulanmış; bunun bilincinde olup bu harflerle

⁴³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdurrahman İbn Kubbe, *Nakzu’l-eşhâd*, thk. Ali Ekber Ğıfârî (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1995), 111-118.

⁴⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/53.

⁴⁵ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/54.

⁴⁶ Ebu’l-Fidâ İsmail b.-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm* (Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2002), 1/108; Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân* (Kum, 1992), 1/130, 131.

⁴⁷ Ebû Mansûr Muhammed İbn-i Muhammed es-Semerkindî Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru’l-Mîzan, 2005), 1/22.

⁴⁸ Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud İbn-i Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl ve ’uyûni’l-ekâvil fi vüçûhi’t-te’vil*, thk. Halil Me’mun Şiha (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), 29.

⁴⁹ Ebu Said Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî Beydâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esraru’t-tevil*, *tefsiru’l-Beydâvî* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2002), 1/16.

duâ edildiği zaman duaların kesin olarak kabul edileceği zikredilmiştir.⁵⁰ 2. âyet olan ذَٰلِكَ الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Müttakîler için yol göstericidir” ifadesindeki “kitab” kavramının doğrudan İmam Ali’ye; “müttakîler” kavramının da Şîa’ya işaret ettiği iddia edilmiştir.⁵¹ Bu örneklerle Ahbârî metot ile âyetlerin tefsir edilerek imâmet anlayışının temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sünnî tefsirlere göre bu âyetteki “kitab” kelimesi Kur’ân’a; “müttakî” kavramı da Allah’a karşı gelmekten sakınan mü’minlere delalet etmektedir.⁵²

Aynı şekilde Kummî tefsirinde الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ “Bu fâsiklar o kimselerdir ki, Allah’a kesin bir söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın, kurulmasını istediği bağları koparır ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte bu kimseler ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁵³ âyetinde geçen “kesin söz/misak” ifadesinin imâmet makamının başındaki Ali’ye; “kurulması istenen bağlar” ifadesinin ise emiru’l-mü’minin ile imamlar arasındaki bağa işaret ettiği ifade edilmiştir.⁵⁴ Farklı tefsir kaynaklarında bu âyetin, elest bezminde⁵⁵ Allah’a verdikleri ahdi/sözü bozan fâsiklar ya da kâfirler hakkında indirildiği ifade edilmektedir. Zira onlar bu sözlerini bozmakla Allah’a ve Peygamberlere muhalefet etmişlerdir.⁵⁶

Yine Bakara sûresinin 256. âyeti olan لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ “Artık kim tağutu reddedip Allah’a iman ederse, artık o, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa tutunmuştur.” ifadesindeki “kulp”tan kastın “velâyet, emiru’l-mü’minin Hz. Ali ve ondan sonraki imamlar” olduğu belirtilerek imâmetin kendilerinde olduğu savunulmuştur.⁵⁷ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ “Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet nasib edilmişse, gerçekten de ona pek çok hayır verilmiştir. Ancak tam akıllı

⁵⁰ Bir başka yerde de mukatta' harflerinin Hz. Peygamber ve İmam tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/927.

⁵¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/55.

⁵² Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Cerir Taberî, *Tefsiru't-Taberî, câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir - Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiye, ts.), 1/225-233; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, sad. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008), 1/168-173.

⁵³ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, thk. İsmail Derin, haz. Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/27.

⁵⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/62.

⁵⁵ Bu terkipteki “elest” kelimesi A'râf sûresinin 172. âyetinden alınmıştır. Bu âyette, geçmişte Allah'ın Âdemoğullarından yani onların sırtlarından zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim” diye hitap ettiği, onların da “evet” dedikleri ifade edilmiştir. Allah'la insanlar arasında meydana gelen bu sözleşmeye “misâk”, “kâlû belâ”, “ahid”, “belâ ahdi”, “rûz-i elest”, “bezm-i ezel” ve “bezm-i elest” gibi çeşitli adlar verilmiştir. Detay için bkz.: Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1962), 6/107.

⁵⁶ Ebû Leys Nasr b.-i Muhammed Semerkandî, *Tefsiru's-Semerkandî-Bahru'l-ulûm*, thk. Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye-Câmiatü Ezher (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/105; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b.-i Mes'ud b.-i Muhammed el-Ferrâ Begavî, *Muhtasaru tefsiri'l-Begavî, meâlimu't-tenzîl*, ed. Abdullah İbn Ahmed (Riyad: Dâru's-Selâm, ts.), 23-24.

⁵⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/128.

olanlar gerçekleri anlar ve düşünürler.”⁵⁸ âyetindeki “çok hayır” ifadesinin de emiru’l-mü’minin ile imamların marifetine delalet ettiği ifade edilmiştir.⁵⁹

Âl-i imrân sûresinin 110. âyet meâli olan “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.” ifadesindeki “ümme” kavramının aslında “imamlar” olduğu iddia edilmiştir. Zira Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i şehid edenler “en hayırlı ümmet” sıfatıyla nitelenemezler. Böylelikle imamlar, âyetin de ifadesiyle iyiliği emreder, kötülükten menederler.⁶⁰ Taberî, bu âyet hakkında farklı tefsir rivayetleri bulunduğunu ileri sürmüş ve eserinde şu sözleri sarf etmiştir: “‘En hayırlı ümmet’ ifadesinin Resulullah aleyhisselam ile Mekke’den Medine’ye hicret edenler hakkında olduğu aktarılmıştır. Diğer bir rivâyete göre Mekke’den Medine’ye hicret edenler hakkındadır. Farklı bir rivâyete göre ise Hz. Ömer bu âyetin, sahabîler hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.”⁶¹

Nisâ sûresinde geçen *فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا* “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!”⁶² âyetinde ifade edilen asıl anlamın “on iki imamdan her birinin şahit olarak getirileceği ve Hz. Peygamber’in de bu imamlara şahit olacağı gün” olduğu iddia edilmiştir.⁶³ Yine aynı sûredeki “Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar “cibt”e ve “tâğût”a inanıyorlar. İnkâr edenler için de ‘Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır’ diyorlar. Onlar, Allah’ın lânet ettiği kimselerdir. Allah, kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların hükümranlıkta bir payı mı var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler. Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümranlık da vermiştik.”⁶⁴ âyet meâllerinin imamlar ile ehl-i beytin haklarını gasp edenler⁶⁵ hakkında indiği iddia edilmiştir. Böylelikle Kummî tefsirinde, Hz. Ali’den

⁵⁸ Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Bakara 2/269.

⁵⁹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/138.

⁶⁰ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/164.

⁶¹ Taberî, *Tefsiru’t-Taberî, câmi’u’l-beyân ’an te’vili’l-Kur’an*, 7/101.

⁶² Kur’ân-ı Kerim Meâli, en-Nisâ 4/41.

⁶³ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/203. Semerkandî ve Tûsî bu âyetteki “şahit” ifadesinin, ümmetlerin peygamberlerine raci olduğunu belirtmektedirler. Bkz.: Semerkandî, *Tefsiru’s-Semerkandî-Bahru’l-ulûm*, 1/355; Şeyhu’t-Tâife Ebû Ca’fer Muhammed İbn-i Hasan Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’an*, thk. Ahmet Habib Kasîr Âmilî (Beyrut: İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 3/201.

⁶⁴ Kur’ân-ı Kerim Meâli, en-Nisâ 4/51-54.

⁶⁵ Kummî tefsirinin birçok yerinde ehl-i beytin haklarını gasp edenlerin Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer olduğu iddia edilmiştir: Örnek yerler için bkz.: Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/556; Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 3/883, 834, 975, 984, 1007, 1170.

önceki halifeleri cibt ile tağuta⁶⁶ inanmakla ve Allah'ın imamlara verdiği hilafet makamını haset etmekle itham edilmiştir.⁶⁷

Cehenneme girme sebeplerinden birinin imamları/imâmeti inkâr etmek olduğunu belirten Kummî, Nisâ sûresinin 56. âyet meâli olan “Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” ifadesindeki “âyetler” kelimesiyle Hz. Ali ile imamların kastedildiğini iddia etmiştir. Devamında gelen إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا بِصِيرًا “Şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür.”⁶⁸ âyetinin imamlara hitap ettiği ve kendilerine bu yönde öğütler verildiği belirtilmiştir.⁶⁹ 69. âyette⁷⁰ de “nebiyyîn” den kastın Hz. Peygamber, “sıddikîn” den kastın Hz. Ali; “şühedâ”dan kastın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; “salihîn” den kastın imamlar; “refik”ten kastın da son imam olan Kâim olduğu ileri sürülmüştür.⁷¹ 100. âyet meâlindeki “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gideceği çok yer de bulur, genişlik de bulur.” ifadesi “Kim imam ile beraber cihad ederse” olarak tefsir edilmiştir.⁷² Yine “âyetler” kavramından kastın “imamlar” olduğuna dair delil gösterilen âyetlerden birisi وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَعَدُّوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا “Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) 'Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz' diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.”⁷³ âyetidir.⁷⁴ Böylelikle imamların ve dolayısıyla imâmetin inkâr edilmesinin cehenneme girmeye sebep olacağı tekrar zikredilmiştir.⁷⁵

Nisa sûresinin 174. Âyet meâli olan “Ey insanlar! Size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.” ifadesindeki “nur” kavramı “emiru'l-mü'minin Ali'nin imâmet makamı” olarak tefsir edilmiştir.⁷⁶ Diğer tefsir kaynaklarında ise bu kavramın

⁶⁶ "Cibt" kavramı "put, kâhin"; "tağut" kavramı da "sapkınlık, batıl, şeytan" gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/100.

⁶⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/206. Kummî burada, âyetleri tefsir ederken haset edilenler ile İbrahim'in ehlinden kastın yine “imamlar” olduğunu ileri sürmüştür.

⁶⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nisâ 4/58.

⁶⁹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/207.

⁷⁰ “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.” *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nisâ 4/69.

⁷¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/209.

⁷² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/219.

⁷³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nisâ 4/140.

⁷⁴ Benzer tefsir örnekleri için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/441, 747, 749; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/ 880, 901, 907, 909, 955, 965, 1077.

⁷⁵ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/229.

⁷⁶ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/234.

“Kur’ân”⁷⁷ ya da “Hz. Peygamber ve risaleti”⁷⁸ anlamlarına işaret ettiği belirtilmiştir. Mezkûr âyetin devamındaki *فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَقَضَلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ* “Allah’a iman edip ona sımsıkı sarılanları ise O, kendisinden bir rahmet ve lütfâ kavuşturur ve onları kendisine varan doğru bir yola ulaştıracaktır.”⁷⁹ âyetinde de bahsedilenlerin Hz. Ali ile imamların velâyetine iman eden kişiler olduğu zikredilmiştir.⁸⁰

Maide sûresinin 15. âyetinde⁸¹ geçen *فَإِنَّ كِتَابَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ* “İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir.” ifadesindeki “nûr” kavramından maksadın nebî, emiru’l-mü’minin ve diğer imamlar olduğu ifade edilmiştir.⁸² Sair tefsir kaynaklarında “nûr” kavramının “Kur’ân” olduğu belirtilmiştir.⁸³ Aynı sûrenin 35. âyet meâlî olan “Ey iman edenler! Allah’a karşı takvalı olun! O’na yaklaştırmaya vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.” beyanındaki aranan “vesile”nin “imamlar” olduğu belirtilmiştir.⁸⁴ Diğer kaynaklara bakıldığında ise mezkûr âyette geçen “vesile” kavramının “Allah’a itaat etmek”, “O’nun razı olacağı davranışlarda bulunmak”⁸⁵, “yasaklanan şeyleri terk etmek”, böylelikle “O’na olan yakınlığı arttırmak”⁸⁶ anlamlarına geldiği zikredilmiştir.

Kummî, Maide sûresinin 116⁸⁷ ve 119.⁸⁸ âyetlerinin tefsirinde kıyamet gününde Hz. Peygamber, Hz. Ali ve insanların hallerinden bahsetmektedir. Mahşer alanında Allah’ın Hz. Peygamber’e “Kendinden sonra insanlara doğru yolu gösterip onları idare edecek, Kitab’ımı açıklayacak, ihtilaf edilen konuları açığa kavuşturacak bir halife bıraktın mı?” sorusunu soracağını ve Hz. Peygamber’den şu cevabı alacağını ifade etmiştir: “Evet Allah’ım! Onlara halifem olarak kardeşim, vezirim, vasim, ümmetin en hayırlısı olan

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, 4/125; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzil ve ’uyûni’l-ekâvil fi vücihi’t-te’vil*, 275; Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 5/154.

⁷⁸ Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 5/154.

⁷⁹ *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, en-Nisâ 4/175.

⁸⁰ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/234.

⁸¹ “Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir.”

⁸² Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/242.

⁸³ Beydâvî, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-tevil*, *tefsiru’l-Beydâvî*, 1/262; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, 2/922; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2012), 1/282.

⁸⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/247.

⁸⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, 2/948.

⁸⁶ Beydâvî, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-tevil*, *tefsiru’l-Beydâvî*, 1/268.

⁸⁷ *وَأَذَّ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ الْهَيْبَةَ مِنْ نُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* “Allah: ‘Ey Meryem oğlu İsa!’ Sen mi insanlara ‘Beni ve annemi Allah’tan başka olacak şekilde iki tanrı edinin’ dedin? Sorguladığı vakit o şöyle diyecek: ‘Hâşa! Sen ortaktan ve her türlü noksandan münezzehsin Ya Rabbî! Hakkım olmayan bir şeyi söylemem doğru olmaz, bana yakışmaz.’ ‘Hem söylediysem malûmumdur elbet. Benim varlığında olan her şeyi Sen bilirsin, ama ben Sen’in Zatında olanı bilemem. Gayb olan her şeyi hakkıyla bilen ancak Sen’sin.’” *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, el-Mâide 5/116.

⁸⁸ *قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ* “Bunlardan sonra Allah buyurur ki: “Bu gün o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir. Onlara içinden olmaklar akan cennetler var. Orada daimî kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur!” *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, el-Mâide 5/119.

Ali'yi tayin ettim. İnsanlara ona itaat etme emrini verdim. Onu kıyamete kadar kendisine uyulacak bir imam kıldım.” Devamında sırasıyla Hz. Ali ile diğer imamların çağrılacağı ve kendilerine aynı soruların sorulacağı belirtilmiştir.⁸⁹ Bu yorumlar da Kummî'nin, imamların varlığı ve mevkileri konusundaki düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır. Böylece imâmetin ehl-i beyt imamlarına âit olduğunu açıkladığı âyet ve aktardığı hadislerle savunmaktadır.

Kummî tefsirinde bir başka yerde “*Rabbinin kelimesi doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”⁹⁰ âyet meâlinde geçen كَلِمَتُ / “kelimetü” kavramının İmâm'a işaret ettiği iddia edilmiştir. Buna göre Allah, İmâm'ı anne karnında yaratmayı murad ettiğinde İmâm'ın sağ omzunda bu âyet de yazılmaktaydı.⁹¹ Ardından gelen وَإِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَبْغُؤْا إِلَّا الظَّلْمَ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ “*Yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırılar. Onlar sadece zanna uyarlar ve onlar ancak yalan uyduruyorlar.*”⁹² âyetinin ise Hz. Peygamber'e hitaben “Seni imam konusunda yanıltacaklar!” anlamına geldiği belirtilmiştir.⁹³ 153. âyette geçen وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “*İşte bu, benim dosdoğru yolum.*” ifadesindeki “sırâtî müstakîmen/dosdoğru yolum” söyleminden kastın da imam olduğu söylenmiştir.⁹⁴

Kummî tefsirinde A'raf sûresinin 172. âyeti⁹⁵ hakkında oldukça iddialı bir te'vile girişilmiştir. Burada geçen “sözün” Allah'ın rubûbiyetini, Hz. Peygamber'in nübüvvetini, Emiru'l-mü'minin Ali'nin ve imamların imâmetini⁹⁶ ikrar etmeye dair verildiği iddia edilmektedir. Buradan hareketle أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” ifadesiyle Allah'ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Muhammed de sizin

⁸⁹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/281.

⁹⁰ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/115.

⁹¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/311. Âyetlerde geçen "kelimetü" ibaresine yapılan benzer tefsir örnekleri için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/387. Keza Enfâl sûresinin 7. âyetinde geçen وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ “*Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.*” ifadesindeki “sözler/kelime” kelimesi “imamlar” şeklinde te'vil edilmiştir. Ayrıca bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/947. Müfessirlerden Zemahşerî'ye göre “kelimetü” kavramı “Allah'ın bildirdiği, emredip vadettiği her şey”; Tabatabâî'ye göre ise “İslâmî davet, nübüvvet, Kur'ân” anlamlarını haizdir. Bkz.: Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 343; Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 7/339.

⁹² *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/116.

⁹³ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/217-218.

⁹⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/326.

⁹⁵ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ “*Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz.*” *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-A'râf 7/172.

⁹⁶ Kummî tefsirinde “imâmet” kelimesinin doğrudan geçtiği diğer yerler için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/809, 936, 937, 965, 969, 977, 1144. Şûrâ sûresinin 28. âyeti olan “*O, bu sözü hakka dönsünler diye, gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı.*” ifadesindeki “söz” kelimesinin imâmete delâlet ettiği sayfa 936'da geçmektedir.

peygamberiniz, Ali imâmınız, ardından gelen imamlar da imamlarınız değil mi?” sorularını kastettiği ileri sürülmüştür.⁹⁷

Tevbe sûresinin 112. âyetinin⁹⁸ tamamıyla imamlar hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüş, ardından gelen âyette⁹⁹ nitelenenlerin sadece imamlar olabileceği belirtilerek bu düşünce pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁰ Yapılan bu tefsire ilave olarak imamlarla beraber cihada çıkmamanın hac ibadetinden daha faziletli olduğu da vurgulanmıştır.¹⁰¹

Aynı sûrenin 119. âyeti olan *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “Ey iman edenler! Allah’a karşı takvalı olun ve doğrularla beraber olun.” ifadesindeki “doğrular/sâdiklar”ın da imamlar olduğu söylenmiştir.¹⁰² Savaş esnasında bazı kimselerin ikâmet ettikleri yerde kalıp ilim ile meşgul olmalarını salık veren ve mezkûr sûrenin 122. âyetinde¹⁰³ geçen ifadeler hakkında ise şu yorum yapılmıştır: “Mü’minlere bir imamın vefat haberi ulaştığında her beldeden bir topluluk harekete geçmeli; diğer insanlar beklemelidir. Zira Allah, her insana imam hakkında bilgi sahibi olma ya da diğerlerine bu konuda meydana gelen gelişmeleri haber verme sorumluluğunu yüklememiştir. Bilakis halkın içinden olan bazı gruplar imam ile ilgili bilinmesi gerekenleri diğer insanlara ulaştırmakla yükümlüdürler.”¹⁰⁴ Kummî, imâmet teorisinin etkisiyle herhangi olumsuz bir hadiseye karşı imamların ve vekillerinin haklarını koruma amacı gütmüş, bu âyeti de görüşüne referans kılmıştır.

Kummî’ye göre *وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ* “İnsanlar tek bir ümmet idiler; sonrasında ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di”.¹⁰⁵ âyetinde asıl anlatılmak istenen “Allah’ın bu ihtilafın farkında olduğu, bu sebeple insanlara peygamberler ile imamlar gönderdiği, imâmet olmasaydı ihtilafa düşen herkesin helak olacağı”dır.¹⁰⁶ Aynı sûrenin 53. âyetinin “‘O gerçek midir?’” diye senden haber soruyorlar. De ki: ‘Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz âciz kılacak değilsiniz.’” beyanında “O gerçek midir?” soru cümlesindeki O/huve zamiriyle İmâm’a

⁹⁷ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/359.

⁹⁸ النَّبِيُّونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاجِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ “Tevbe edip ibadet edenler, hamededenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûya varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah’ın sınırlarını gözetener; işte o müminleri müjdele!” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tevbe 9/112.

⁹⁹ “Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tevbe 9/113.

¹⁰⁰ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/437.

¹⁰¹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/438.

¹⁰² Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/439.

¹⁰³ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ “Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinî konularda yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen toplulukları uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tevbe 9/122.

¹⁰⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/439.

¹⁰⁵ *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/19.

¹⁰⁶ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/443.

işaret edildiği yönünde tevil yapılmaktadır.¹⁰⁷ Bu bakış açısına göre o dönem Mekke halkının sormak ve hakkında bilgi almak istedikleri gerçek, Ali'dir; buna binaen onun/İmâm'ın hak olduğuna delil olacak mahiyetteki bu âyetin nâzil olduğu iddia edilmiştir. Sair tefsirlere bakıldığında ise buradaki o/huve zamirinin "azab"a delâlet ettiği ifade edilmektedir.¹⁰⁸

Aynı sûrenin 64. âyetinde¹⁰⁹ geçen "Allah'ın sözlerinde/kelimâtihi" ifadesinin doğrudan "imâmet"e delâlet edildiği söylenmiş ve buna "İmâmette değişme yoktur." anlamı yüklenmiştir.¹¹⁰ Zuhruf sûresinde geçen *وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* "O, hakka dönsünler diye bu sözü gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı"¹¹¹ âyetinin de buna delil olduğu ifade edilmiştir. Zira imamlar bu miras vesilesiyle dünyaya geri döneceklerdir. Dolayısıyla Kummîye göre bu âyette geçen "kelimeten" kavramı doğrudan imâmete/imamlara işaret etmektedir.¹¹² Yine Yûnus sûresinin 101. âyetinde¹¹³ geçen "el-âyâtu/âyetler" teriminin imâmlara; "en-nûzur" teriminin de peygamberlere işaret ettiği iddia edilmiştir.¹¹⁴ Böylelikle imamların, imâmetin gerektirdiği görev ve makam bakımından sürekli peygamberlerle birlikte zikredildiği ve te'villerin bu yönde yapıldığı görülmektedir.

Hûd sûresinin 18. âyetinde¹¹⁵ vârid olan "şâhitler" kavramının "imamlar"a delâlet ettiği şeklinde yorumu göze çarpmaktadır. Buna göre imamlar, kıyamet gününde Hz. Peygamber'in ailesine zulmedenlerin "Rablerine karşı yalan söyleyenler" olduğuna dair şahitlik yapacaklardır.¹¹⁶ Ardından gelen *الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيُبِغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ* "Onlar (insanları) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Bunun üstüne onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir."¹¹⁷ âyetindeki *سَبِيلِ اللَّهِ*/Allah yolu tamlamasının ise "imâmet" anlamını haiz olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Kummî'ye göre âyetin siyakı gereğince imâmet tahrif edilmiştir.¹¹⁸

¹⁰⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/447.

¹⁰⁸ Tabatabâî, *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 10/71; Beydâvî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-tevil, tefsiru'l-Beydâvî*, 1/439; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/68.

¹⁰⁹ *لَهُمُ النَّبِيُّ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْقَوْمُ الْعَظِيمُ* "Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; öyleyse bilin ki en büyük kazanç budur." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/64.

¹¹⁰ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/449.

¹¹¹ Zuhruf, 43/28.

¹¹² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/947.

¹¹³ *قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ* "De ki: 'Göklerde ve yerde neler var, bir bakın!' Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz".

¹¹⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/459.

¹¹⁵ *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْقَاءُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَّبُوا عَلَى رَبِّهِمْ آلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ* "Allah hakkında yalan yanlış şeyler düzenden daha zalim kim olabilir! Onlar rablerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de 'İşte bunlar rablerine asılsız şeyler isnat edenlerdir' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!"

¹¹⁶ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/466.

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hûd 12/19.

¹¹⁸ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/466.

Ra'd sûresinin 7. âyeti olan “*İnkâr edenler, ‘Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!’ diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır.*” beyanındaki uyarıcı/münzir vasfının Hz. Peygamber’e; yol gösteren/hâdin vasfının ise “emîru’l-müminîn” ve ondan sonra gelen “imamlara” işaret ettiği ileri sürülmüştür. Zira Kummî’ye göre her zamanın bir yol gösterici imâmı vardır. Görüldüğü üzere bu âyet her asırda bir imâm olması ve yeryüzünün imamsız kalmaması gerektiğini imâmet fikri çerçevesinde yorumlanmıştır.¹¹⁹

Keza 23. ve 24.¹²⁰ âyetlerin de imamlar ve Şîa hakkında nâzil olduğu iddia edilmiştir. Zira -yapılan yoruma göre- Şîa, birçok şeye karşı sabır ve sebat göstermiş, bundan dolayı da bu vaatlerin muhatabıdır.¹²¹ “*Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ın zikriyle huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.*”¹²² âyet meâlindeki “inananlar”ın “Şîa”, “Allah’ın zikri/bi’zikkirillahi” ifadesinin de “imamlar” olduğu şeklinde yorum yapılmıştır. Binaenaleyh kalpler, ancak imâmet ve imamlar ile mutmain olabilecektir.¹²³

Kummî tefsirinin geneline bakıldığında bazı âyet ve kavramların teşbih yoluyla/batınî yorumlarla tefsir edilmesine sıklıkla rastlanabilmektedir. Söz gelimi İbrahim sûresinin 1. âyetinde¹²⁴ geçen “yol/sırat” kavramının “imamların imâmeti” anlamına geldiği iddia edilmiştir. Zira bu görüşe göre Allah’ın yolu, imâmet yolu anlamına gelir.¹²⁵

Aynı sûrede geçen *كَلِمَةً طَيِّبَةً* / güzel söz ibaresini bir ağaç tasviriyle anlatan 24. âyete¹²⁶ de bu minvalde te’viller yapılmıştır. Öyle ki bahsi edilen “ağaç” Allah’ın Resûlü’ne, “ağacın kökü” Benî Hâşim soyuna, gövdesi Hz. Ali’ye, dalı Hz. Fâtıma’ya, meyveleri Ali ve Fâtıma soyundan gelen imamlara, yaprakları ise şîalarına/taftarlarına delâlet etmektedir.¹²⁷ “Ağacın her zaman meyve verebilmesi” ifadesi de “imamların

¹¹⁹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/511. İlk dönem şii müfessirlerinden Tûsî, bu âyette geçen “*Her kavim için de bir yol gösteren vardır.*” ifadesindeki “yol gösteren/hâdi” ibaresini beş farklı vecihle tefsir etmiştir. Birinci olarak bu ibarenin “davetçi”, ikinci olarak “her ümmetin peygamberi”, üçüncü olarak “Allah”, dördüncü olarak “Muhammed”, beşinci olarak da “her asırda gelen, masum imamlar” anlamlarına geldiğine dair rivâyetler aktarıp fikirlerini öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri’l-Kur’an*, 6/231-232.

¹²⁰ *سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَاغْنِيكُمْ عَنْ الْمَلَائِكَةِ الْيُنْزِلُونَ وَعَنِ النَّاسِ الْيَحْيَىٰ (23) جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَرْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ (24) غَفَّيْنَا الدَّارَ الْغَائِبَةَ لِقَوْمِهَا وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ الْفُورَانَ* “*İşte o güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâıyk olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler ‘Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığımız sonuç ne güzel oldu!’ diyerek her kapıdan onların yanına girerler.*” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, er-Ra’d 13/23-24.

¹²¹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/518.

¹²² Ra’d, 13/28.

¹²³ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/518.

¹²⁴ *الرَّحْمَٰنُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ مِنْ تَحْتِهِ نَارٌ لِقَوْمٍ ظَلَمُوا نَفْسَهُمْ فَأَنزَلْنَا السَّمَاءَ حَدِيدًا (24) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* “*Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye en çok lâıyk olan Allah’ın yoluna iletmen için sana indirdiğimiz kitaptır.*”

¹²⁵ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/523.

¹²⁶ *أَلَمْ تَرَ كَيْفَ صَرَّبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (24) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* “*Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.*”

¹²⁷ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/526. Mâtürîdî, tefsirinde 24. âyette geçen “ağaç” kelimesinin Kur’ân, iman ya da tevhide delalet ettiğini söylemektedir. Zira Kur’ân, kökü sağlam, dalları ise bütün insanlığa

şialarına/taraftarlarına her hac ve umre esnasında helal ve haramlar konusunda fetva verebilmeleri” şeklinde te’vil edilmiştir.¹²⁸

Nahl sûresinin 27. âyetinde¹²⁹ geçen الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ “Kendilerine ilim verilenler”in imamlar olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddiaya göre imamlar düşmanlarına “Ortaklarınız ve dünya hayatında tâbi olduklarınız nerede?” sorusunu soracaklardır.¹³⁰ Kummî, aynı sûrenin 83. âyeti olan يَعْرفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ تَمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ “Onlar, Allah’ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir.” ifadesindeki “nimet” kavramının yine “imamlar”a delalet ettiğini söylemektedir. Ayrıca imamların Allah’ın nimeti olduğuna İbrahim sûresinin 28. âyetini¹³¹ delil olarak göstermektedir.¹³² Bu düşünceye göre imamların imametini kabul etmemenin küfre sebep olduğu anlatılmaktadır.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤَدُّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ “Günü geldiğinde o vakit her ümmetten birer şahit getiririz. Artık ne o kâfirlere konuşmaları için izin verilir, ne de özür dileme imkânı bırakılacak.”¹³³ âyeti de yine Kummî tarafından şöyle tefsir edilmiştir: “Bu âyet fehvasınca her zamanın ve her ümmetin birer imâmı vardır. Her ümmet de imâmıyla beraber haşrolunacaktır. Aynı sûrenin 89. âyetinde geçen ‘her ümmetten birer şahit getireceğimiz gün’ ifadesinden de ‘her imâmı kendi ümmetlerine şahit kılacağımız gün’ anlamı kastedilmiştir. Âyetin devamında ise insanlara şahitlik yapan imamlara bizzat Hz. Peygamber’in şahit olacağına dair işaretler vardır.”¹³⁴ Farklı şîi tefsir kaynaklarında ise “her ümmetten getirilen şahitler” ifadesinden, “her ümmet

uzanan, hikmet dolu bir kitaptır. 25. âyetin de ifade ettiği üzere iman ve tevhid, mü'minlere her zaman salih ameller kazandırır. Bkz.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/488-489. Bu minvalde tefsire başvuran müfessirlerden bir diğeri de Tûsî'dir. Bkz.: Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an*, 6/292-293.

¹²⁸ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/526.

¹²⁹ تَمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ آيْنَ شُرَكَائِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ “Kıyamet gününde Allah onları rezil eder ve şöyle der: ‘Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede?’ Kendilerine ilim verilmiş olanlar, ‘Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!’ derler.”

¹³⁰ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/549.

¹³¹ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْآبِرَاتِ “Allah’ın lütfettiği nimete nankörlük edip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, (cehenneme sürükleyenleri) görmedin mi?

¹³² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/555. Yapılan benzer batınî te’viller için ayrıca bkz. Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/311.: Bu sayfada, En'am sûresinin 95. âyetinde geçen “Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir.” ifadesindeki “tane” kavramının “ilmin kendilerinden çıkarıldığı imamlara”, “çekirdek” kavramının da “tane”den sonra gelenlere delalet ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca bkz. Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/935.: Burada, Şûrâ sûresinin 17. âyetinde geçen “el-mizan” kavramının İmam’a delalet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca bkz. s.1017, 1043: Bu sayfada, Rahman sûresinin 9. âyeti olan “Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” ifadesindeki “tartı” kelimesinin “imama” delalet ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca bkz. s. 1049, 1109: Bu sayfada, Cin sûresinin 18. âyetinde geçen “Şüphesiz mescitler, Allah’ındır.” ifadesindeki “mescitler” kelimesinin imamlara işaret ettiği söylenmiştir. Ayrıca bkz. s.1132: Bu sayfada, Abese sûresinin 15. âyeti olan “Çok değerli kâtiplerin elleriyle yazılıdır.” ifadesinde “değerli kâtipler” kullanımının imamlar için olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bkz. s.1157, 1159: Burada, Şems sûresinin 3. âyeti olan “Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun” ifadesindeki “gündüz” kelimesinden kastın imam olduğuna dair bir yorum yapılmıştır. Ayrıca bkz. s.1166: Bu sayfada, Tîn sûresinin 3. âyeti olan “Bu güvenli şehre andolsun ki” ifadesinin imamlara işaret ettiği ifade edilmektedir.

¹³³ Kur’ân-ı Kerim Meâli, en-Nahl 16/84.

¹³⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/555-556.

arasında varlığını sürdüren, ümmetin genel halini iyi okuyabilen salih ve alim zatlar” kastedildiği belirtilmiştir.¹³⁵

Kummî, Kehf sûresinin 82. âyetinde¹³⁶ geçen *“وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا”* *“Duvarın altında onlara ait bir defîne gömülü idi”* ifadesindeki “kenzun/defîne” kavramı hakkında şu yorumu yapmıştır: “Bu defîne, altından yapılmış bir levha olup üzerinde şöyle yazılıydı: ‘Bismillah, Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullah ve’l-eimmetü huçecullah’¹³⁷” Dolayısıyla Kummî, bu yorumuyla imamların Allah’ın hücceti/delili olduğunu öne sürerek imâmetle ilgili teorisini güçlendirmeye çalışmıştır.¹³⁸

*“Vâkıa Biz daha önce Âdem’e de vahiy ve emir vermiştik, ne var ki o ahdi unuttu, onda bir azim bulamadık.”*¹³⁹ âyeti hakkında ise Kummî şu tefsiri yapmıştır: “Allah Âdem’e, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ondan sonra gelecek olan imamlar hakkında ahitte bulunmuş ve onu bu minvalde tembih etmiştir. Fakat Âdem’in onlar için bir azmi/kararlılığı olmamıştır. Ne var ki ulü’l-azm¹⁴⁰ peygamberlerinin “azimli” sıfatıyla nitelenmelerinin sebebi, Allah’ın onlara Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ondan sonra gelen vasîler¹⁴¹/imamlar hakkında ahitte bulunmuş olması, onların da bu konuda azimlerini sürdürebilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla gerçek anlamda azim, Hz. Peygamber ve onun vasîlerine/imamlarına bağlanmaktadır.”¹⁴²

¹³⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri’l-Kur’an*, 6/415; Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsiri’l-Kur’an*, 12/317.: Tabatabâî, bu açıklamasında bu ifadenin imamlara işaret edebileceği ihtimalini de belirtmiştir.

¹³⁶ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا ¹³⁶ *“Duvara konusuna gelince o, şehirde iki yetim çocuğundu. Altında da onlara ait bir defîne vardı. Babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak defînelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”* Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Kehf 18/82.

¹³⁷ "Allah'ın adıyla başlarım, Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun resûlüdür ve imamlar da Allah'ın hücceti/delilidir."

¹³⁸ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/615.

¹³⁹ Kur’ân-ı Kerim Meâli, Tâhâ 20/115.

¹⁴⁰ Sözlükte “sabırlı, gayretli ve kararlı kimseler” anlamına gelmekte olan bu tabir Kur’ân’da, Resûl-i Ekrem’e peygamberlerden azimli ve kararlı olanların sabredişî gibi sabretmesinin emredildiği bir âyette geçmektedir (el-Ahkâf 46/35). Ahzâb sûresinde (33/7) peygamberlerden ağır taahhüt (mîsâk) alındığı zikredildikten sonra onlardan özellikle Hz. Muhammed, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ’nın zikredilmesine dayanan âlimler, ulü’l-azm peygamberlerin bunlardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bkz.: Muhammed Aruçi, “Ülü’l-azm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/294.

¹⁴¹ İmâmiyye Şîası’na göre Resûl-i Ekrem vasî kelimesini ilk defa, sahip olduğu silâh vb. maddî şeylerle birlikte siyâsî ve ruhanî yetkilerini Hz. Ali’ye devrettiğini bildirmek için yazdığı sayfalarda kullanmıştır. İmâmiyye kaynaklarına göre vasîlik Hz. Âdem döneminde Şît veya Hâbil ile başlamış, ilk vasî, ilk peygamber tarafından bildirilen ilâhî emirlerin sonraki dönemlerde uygulanmasını sağlamak üzere görevlendirilmiştir. Onun ardından gelen vasîler de aynı görevi sürdürmüş, ulü’l-azm diye adlandırılan Hz. Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed ile sayıları 124.000’e ulaştığı kabul edilen bütün peygamberlerin birer vasîsi ve onların da tayin ettikleri vasîleri olmuştur." Devamı için bkz.: Mustafa Öz, “Vasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/546-547.

¹⁴² Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/641.

Kummî tefsirinde mezhep etkisinin açıkça görüldüğü yerlerden birisi de Enbiyâ sûresinde geçen¹⁴³ “kullar/ibâd” kavramına yapılan yorumdur. Tefsirde bu kavramın imamlara delalet ettiği iddia edilmiştir. Kummî’ye göre Hristiyanların “Mesih Allah’ın oğludur”, Yahudilerin de “Zübeyr Allah’ın oğludur.” anlayışı imamlar hakkında da devam ettirilmiştir. Nitekim imamlar için de “Onlar Allah’ın oğullarıdır.” demişlerdir. Bundan dolayı Allah küfre düşen bu kişilere karşı “*Bilakis onlar (imamlar), Allah’ın ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır.*” cevabını vermiştir.¹⁴⁴

Mü’minûn sûresinin 73. ve 74. âyetleri olan *وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ وَإِنَّكَ لَتَدْعُهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّاكِبُونَ* “Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun. Fakat ahirete inanmayanlar, ısrarla bu yoldan çıkmaktadırlar.” ifadesindeki “doğru yol” terkinin de “imam/lar” a delalet ettiği söylenmiştir. Buna binaen imam/lar’a tabi olmayanların ahirete inanmayanlarla eşdeğer olduğu vurgulanmıştır.¹⁴⁵

Nûr sûresinin 55. âyetinde geçen *لَيْسَتَّخْلِفَنَّهٗمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* “...Kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına...” ifadesindeki “yeryüzünde mutlaka egemen kılınacak” kişilerin imamlar olduğu savunulmuştur. Bu anlayışa göre Allah, kendilerine yapılan zulüm, baskı ve haksızlıktan dolayı onlara yeryüzünde halifelik ve imâmet makamını vereceğini vadetmiştir.¹⁴⁶

Kummî, imâmetin ilâhi emir ile belirlendiğini ve imamların Allah tarafından seçildiğini ispatlamak için *وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ* “*Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir.*”¹⁴⁷ âyetini “Allah dilediğini imam olarak seçer. İnsanların ise imamlığı seçme hakkı yoktur.” ifadeleriyle te’vil etmiştir.¹⁴⁸ Böylesi bir te’vil yöntemi ile birçok âyet imâmet nazariyesi etrafında yorumlanmıştır. Bu minvalde yapılan tefsirlerden bir başkası da Fatır sûresinin 24. âyetinde geçen *وَأَنَّ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ* “Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.” ifadesi hakkında yapılmıştır. Aynı şekilde Kummî, bu ifadenin her asırda bir imam tayin edileceğine işaret ettiğini iddia etmiştir.¹⁴⁹

Doğrudan imâmet kavramına delal ettiği şekilde yorumlanan âyet ifadelerinden birisi de Ahzâb sûresinin 72. âyetinde¹⁵⁰ geçen “emânet” kelimesidir. Buna dayanak olarak ise

¹⁴³ *وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ* “Böyle iken kimisi ‘Rahmân evlât edindi’ dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilâkis o evlât dedikleri lutuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Enbiyâ 21/26.

¹⁴⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/656.

¹⁴⁵ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/692.

¹⁴⁶ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/714.

¹⁴⁷ *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Kasas 28/68.

¹⁴⁸ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/765.

¹⁴⁹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 3/850.

¹⁵⁰ *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا* “Biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular. Nihayetinde onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”

Nisâ sûresinin 58. âyetindeki *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا* “Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder.” ifadesi delil olarak getirilmiştir. Zira Kummî’ye göre bu âyette kastedilen mana “ehl-i beyte emaneti, yani imameti verin” anlamıdır. Zira bu ağır emaneti, sadece Hz. Peygamber’in ehlinde olan imamlar taşıyabilecektir.¹⁵¹

On iki imamdan başkasını imâmet/hilâfet makamına getirmenin şirk sayılacağını belirten Kummî, bu düşüncesine *ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ* “Sonra onlara: ‘Allah’ı bırakıp da koştüğünüz ortaklar nerededir?’ denir. ‘Bizden uzaklaştılar; hayır, biz zaten önceleri hiçbir şeye kulluk etmiyorduk’ derler. İşte Allah inkârcuları böyle saptırır.”¹⁵² âyetini delil olarak sunmuş ve şu yorumu yapmıştır: “Bu âyet, ‘Allah’ın insanlar için tayin ettiği imamların dışında peşlerinden gittiğiniz imamlar nerede?’ anlamına gelmektedir. Zira bazı insanlar, on iki imam dışındakilere tabi oldular.”¹⁵³ Akabinde, yaptığı bu yoruma Fussilet sûresinin 7. ve 8. âyetlerini¹⁵⁴ de referans göstererek şu rivâyeti aktarmıştır: “Ebu Abdullah’a bu âyetin tefsirini soran Ebân, ondan şu cevabı almıştır: ‘Ey Ebân! Bu âyet, ilk imam olan Ali’yi tasdik edip diğer on bir imamı inkâr edenler hakkında nâzil olmuştur. Zira Allah öncelikle imamlara tabi olmayı emretmiş, ondan sonra feraizden sayılan ibadetleri şart koşmuştur. Ne var ki müşrikler ikisini de terk ettiler! İşte bu âyet bu minvalde nâzil oldu.’”¹⁵⁵ Şûrâ sûresinin 52. âyetinde geçen *وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun.”¹⁵⁶ ifadesi hakkında da yine şu te’vil yapılmıştır: “Bu ifadede, Hz. Peygamber’in insanları imâmet anlayışına davet ettiği anlaşılmaktadır.”¹⁵⁷

Ahbârî tefsirlerde halife ve sahabeye yönelik tezyifler ve âyetlerin onlar aleyhinde yorumlanması bir üslup halini almıştır.¹⁵⁸ Kummî tefsirinde Hz. Ali’den önce devlet yönetimini üstlenen ilk üç halifeye karşı cephe alındığı da görülmektedir. İmâmet ve

¹⁵¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/836. Bu âyette geçen "emânet" kavramının "Kelime-i şahadet ile kelime-i tevhid", "Allah'ın kullarını mükellef tuttuğu bütün farzlar", "Namaz, oruç, hac vb. diğer ibadetler", "Hak din İslam'ın getirdiği hakikatler" anlamlarını muhtevî olduğu farklı tefsirlerde belirtilmiştir. Bkz.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 11/393-394; Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 16/357-358.

¹⁵² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mü'min 40/73-74.

¹⁵³ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/916. Farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında ise bu âyetlerin azap cezasına çarptırılacak müşrikler hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir. Zira bu âyetlerden hemen önce müşriklerin cehennemdeki sahneleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bkz.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/91; Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 9/95.

¹⁵⁴ *Onlar ki muhtaçları mallarından yararlandırmadıkları gibi âhireti de inkâr ederler. İman edip dünya ve âhiret için faydalı işler yapanlara gelince, onlar için eksilmeyen bir mükâfat vardır.* *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Fussilet 41/7-8.

¹⁵⁵ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/918-919.

¹⁵⁶ Âyet mealinin tamamı: “İşte sana da emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna.”

¹⁵⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/943.: Farklı tefsirlere bakıldığında "doğru yol" ifadesinin "iman", "Allah ve Resûlü'nün yolu", "İslam" gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Bkz.: Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 18/79; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/218.

¹⁵⁸ Zamur, *Şii Teopolitiğin Tefsire Yansması -İlk Üç Halife Bağlamında-*, 79-157.

hilâfetin Hz. Ali'den haksız yere alındığı Câsiye sûresinin 23. âyet¹⁵⁹ tefsirinde de şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Bu âyette kendilerinden bahsedilenler, Ali'nin imâmet ve hilâfet hakkını elinden alıp ona karşı suç işleyenlerdir. Bunlar Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra kendi görüş ve hevalarına uyararak, hilafeti ellerine geçirmeye çalıştılar. Hâlbuki ne Allah ne de Peygamber bunu istememişti. Bu âyet her ne kadar Kureyş için nâzil olmuş olsa da Hz. Peygamber'in (sonradan yoldan çıkan)¹⁶⁰ sahabeleri hakkında cari oldu. Zira onlar, emiru'l-mü'mininin haklarını gasp ettiler.”¹⁶¹

Kummî tefsirinde ilk halifelerden Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in imâmeti inkâr ettiklerine dair ise şu ifadelere yer verilmiştir: “Kaf sûresinin 25. âyetinde geçen مَنَعَ الْخَيْرِ ‘hayrı engelleyen’ ifadesi ikinci halife/Ömer için kullanılmıştır. Buradaki ‘hayır’ kavramı da velâyete delalet eder. Bir sonraki âyette¹⁶² geçen ‘Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı benimseyeni!’ ifadesi de birinci ve ikinci halife hakkında nâzil olmuştur. Zira onlar ‘Biz imameti size vereni inkâr ediyoruz!’ dediler. İşte bu ikisi, azaba duçar olduklarında birbirlerini suçlayacaklardır.”¹⁶³

Sonuç

Kadim Şiî/Ahbârî tefsir kaynaklarından addedilen Kummî tefsirinde imâmet, hilâfet, vasiyyet, velâyete, ismet, rec'at, kıyam, ehl-i beyt kavram ve konuları sıkça yer almaktadır. Şiî anlayışta dinin temel konularından sayılan bu esaslar arasında imâmet en önemli yere sahiptir. Nitekim Kummî tefsirinde ele alınan konuların başında bu kavram yer almış, diğer hususlar da bu kavram çerçevesinde anlam kazanmıştır.

¹⁵⁹ أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ
“Arzularını tanrı yerine koyan, Allah'ın kendini saptırdığı, kulak ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir düşün! Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?” Kur'an-ı Kerim Meâli, el-Câsiye 45/23.

¹⁶⁰ Kummî tefsirinde bu sahabilerin sonradan irtidat ettikleri birçok yerde iddia edilmiştir. Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/975. Farklı tefsir kaynaklarında bu âyette geçen "kendi heva ve hevesini ilah edinen" ifadesinden kastın -çoğunluğun bu şekilde belirttiği de zikredilerek- "insanın kendine ait bir fiili hoş görmesi, akabinde onu vazgeçilmez heva ve hevesi kılması" olduğu zikredilmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b.-i Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Câmiu li'ahkâm'il-Kur'an* (Kahire: Matbatü Dâri'l-Kütüb'il-Mısıriyye, 1935), 16/166; Tabatabâi, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*, 18/172-173. Başka bir kaynakta ise bu âyetin nüzül sebebinin "Kureyş'in kendi hevalarına göre taptıkları ilahları seçmesi, bazen onları değiştirmesi" olduğu belirtilmiştir. Bkz.: Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfeti, 2002), 231.

¹⁶¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/965.

¹⁶² الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْفِيَاءُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ “Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi atın dayanılmaz azaba!” Kur'an-ı Kerim Meâli, Kâf 50/26.

¹⁶³ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/1007. Farklı tefsirlere bakıldığında gerek şiî gerekse sünî tefsir kaynaklarında bu yönde itham ve nitelemelere rastlanmamıştır. Tefsirde geçen suçlamaların çoğu buraya aktarılmamıştır. İmâmet başlığı ile ilintili olan diğer yerler için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/286, 311, 387; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/680; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/809, 810, 835, 855, 872, 901, 905, 909, 916, 934, 940, 970.: Bu sayfada Allah'ın, kullarından bazılarını imam olarak seçtiği konusu geçmektedir. Ayrıca bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/1047, 1076, 1117, 1125, 1137, 1169.

Kummî tefsirinde imâmet anlayışına oldukça yer verilmiş, daha da ileri gidilerek Kur'ân'ın iniş sebeplerinden birinin bu esas olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi imâmetin Hz. Peygamber'den sonra kaçınılmaz oluşu, bunun mütemadiyen devam edeceği, zira insanların bir imam/rehber olmadan doğru yolu bulamayacağı; bu imamların Allah tarafından tayin edildiği, bunlara tabi olmanın farz olduğu, aksi takdirde yanlış yola düşüleceği, dini konuların bu imamlar vesilesiyle doğru bir şekilde öğrenilebileceği gibi hususlar tefsirde geçen konuların merkezini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra diğer İslâmî mezheplerin hassas olduğu konular hakkında keskin ve dışlayıcı ifadeler kullanılmıştır. Söz gelişi ilk üç halife sert ifadelerle eleştirilmiş, onlara uyan ya da onların halifeliğini kabul eden sahabe ve toplulukların hak yoldan çıktıklarına hükmedilmiştir.

Kummî tefsiri, aktarılan ahbâr/rivâyetlerden dolayı rivâyet tefsiri, yapılan yorumlardan dolayı da bâtinî tefsir olarak nitelenebilir. Bu kabul edilebilirliği mahfuz, ihtiva ettiği hususlardan ötürü tenkide daima açık olacağı bir gerçektir. Zira eserde aktarılan rivâyetler ile yapılan yorumların birçoğunun isnat belirsizliği, esere olan güvenilirliği zedelemektedir. Çalışmanın sonucunda bu olgunun açıkça sergilendiği görülmektedir.

İmâmet nazariyesinin Kummî tefsirinde senedi kopuk veya tamamen senetsiz rivayetlerle savunulması, bu rivayetlerin fazlaca tevil ve bâtinî yorumlar eşliğinde nakledilmesi, konuyla ilgili diğer düşünce yapılarının polemikçi bir üslup ile tamamen reddedildiği gözler önündedir. Tefsirin bu tür nitelikleri taşıyor oluşu, katı-ahbârî anlayışla yazılmış olması yahut farklı talebe-musahhih-muhakkikin elinden geçerek değişime uğraması gibi sebeplerden kaynaklanabilir.

Kaynaklar

- Admış, Fuat. *Kummî Tefsiri'nde İmâmet Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Âlemî, Seyyid Muhammed. “Berresîye Tarife İmâmet Der Medrese-i Bağdât”. *Fasıl-nâme-i İmâmet Pejûhî* 4/4 (2014), 9-42.
- Algar, Hamid. “Hasan el-Askerî, Hasan b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/289. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aruçi, Muhammed. “Ülü'l-azm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ayâzî, Seyyid Muhammed Ali. *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*. Tahran: Vizaratu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1954.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn ibn-i Mes'ud ibn-i Muhammed el-Ferrâ. *Muhtasaru tefsîri'l-Begavî, meâlimu't-tenzîl*. ed. Abdullah İbn Ahmed. Riyad: Dâru's-Selâm, ts.

- Beydâvî, Ebu Said Nasıruddin Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed eş-Şirazî. *Envaru't-tenzîl ve esraru't-tevîl, tefsiru'l-Beydâvî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2002.
- Emin, İhsan. *et-Tefsîr bi'l-me'sur ve tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye*. Beyrut, 2000.
- Emin, İhsan. *et-Tefsîr bi'l-me'sur ve tatvîruhu inde's-Şiati*. Beyrut: Dârü'l-Hâdi, 1. Basım, 2000.
- Faryâb, Muhammed Hüseyin. *Ma'nâ ve Çistiye İmâmet Der Kur'an, Sünnet ve Âsâr-ı Mütekellimân*. Kum: Müessese-i Âmûzeşî ve Pejûheşîye İmâm Humeynî, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmâmiyye Şiâsi*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- Furkânî, Muhammed Hâdî. "Bâzhâniye İmâmet Der Endîşeye Nevbahtiyân ve Mu'teziliyâne Şiâsode Bâ Tekid Ber Ârâye İbn Kubbe Râzî". *Pejûheşîye İmâmet Pejûhî* 10/2 (2021), 77-106.
- Gökâlp, Yusuf. "Zeydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gümüş, Sabahattin. *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2002.
- İbn Kubbe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdurrahman. *el-İnsâf*. thk. Ali Ekber Ğıfârî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1979.
- İbn Kubbe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdurrahman. *Nakzu'l-eşhâd*. thk. Ali Ekber Ğıfârî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1995.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. 7 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'arif, 2016.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed ibn İshak. *el-Fihrist*. Beyrut, 1978.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. 3 Cilt. Kum: Bâbu'l-Murâd, 1. Basım, 2018.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. thk. Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî. 3 Cilt. Kâzımiyye: Mektebetü'l-Haşd eş-Şa'bî, 1. Basım, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn-i Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li'ahkâm'il-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Matbatü Dâri'l-Kütüb'il-Mısriyye, 1935.
- Ma'rife, Muhammed Hadî. *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbihî'l-kaşîb*. 2 Cilt. Meşhed: Camiatü'r-Ridaviyye li'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 1997.
- Ma'rife, Muhammed Hadî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi sevbihî'l-kaşîb*. 2 Cilt. Meşhed: el-Câmi'atü'r-Radaviyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2004.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed İbn-i Muhammed es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed. *Evâilü'l-makâlât*. Kum: Kangareh Şeyh Müfid, 1992.
- Necâşî, Ebu'l-Abbas Ahmed. *Ricalü'n-Necâşî: Ehadu'l-usûli'r-ricaliyye*. thk. Muhammed Cevad Naini. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1988.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1983.
- Öz, Mustafa. "Bihârü'l-Envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/139-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Öz, Mustafa. "Vasî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Semerkindî, Ebû Leys Nasr ibn-i Muhammed. *Tefsiru's-Semerkindî-Bahru'l-ulûm*. thk. Külliyyetü'l-Lüğati'l-Arabiyye-Câmiatü Ezher. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Sofuoğlu, M. Cemal. "el-Kâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, 1. Basım, 2002.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*. çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2016.
- Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. 21 Cilt. Kum, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Cerir. *Tefsiru't-Taber'i, câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'an*. thk. Mahmud Muhammed Şakir - Ahmed Muhammed Şakir. 16 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiye, ts.
- Turan, Recep. *Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet ve Şia Mukayesesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali. *Ricâlu't-Tûsî*. thk. Cevâdu'l-Kayyûmî İsfahânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2009.
- Tûsî, Şeyhu't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ahmet Habib Kasîr Âmilî. 9 Cilt. Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1962.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. sad. Sıtkı Güllü. 10 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008.
- Zamur, Hüseyin. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*. ed. Ömer Çelik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Zamur, Hüseyin. *Şîi Teopolitiğin Tefsire Yansıması -İlk Üç Halife Bağlamında-*. ed. Abdullah Temizkan. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud İbn-i Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Halil Me'mun Şîha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. thk. İsmail Derin. haz. Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.